

Adam Kozak

"Frauen im
sächsisch-magdeburgischen Recht.
Die Rechtspraxis in kleinpolnischen
Städten im 16. Jahrhundert",
("Studien zur
Ostmitteleuropaforschung", Bd. 38),
Nataliia Ivanusa, Marburg 2017 :
[recenzja]

Roczniki Historyczne 83, 311-313

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NATALIIA IVANUSA, *Frauen im sächsisch-magdeburgischen Recht. Die Rechtspraxis in kleinpolnischen Städten im 16. Jahrhundert* (Studien zur Ostmitteleuropaforschung, Bd. 38), Verlag Herder-Institut, Marburg 2017, ss. IX + 312.

Prezentowana książka N. Ivanusy (ur. 1987) przygotowana została na podstawie dysertacji pt. *Taktik der Ohnmächtigen: Frauen und Recht in kleinpolnischen Städten des 16. Jahrhunderts*, obronionej w 2015 r. na Justus-Liebig-Universität w Gießen (promotor: prof. Hans-Jürgen Bömelburg). Głównym celem Autorki, będącej również absolwentką uniwersytetów we Lwowie (Український Католицький Університет – licencjat) oraz Frankfurcie nad Odrą (Europa-Universität Viadrina – magisterium przyznane na podstawie bardzo zbliżonej tematycznie pracy: *Die Stellung der Frauen in den Städten Kleinpolens nach Magdeburger Recht im 16. Jahrhundert*), obecnie zaś pracującej w Pasawie (Lehrstuhl für Neuere und Neueste Geschichte Osteuropas und seiner Kulturen), było podjęcie historyczno-kulturowych badań nad pozycją kobiet w miastach małopolskich we wczesnej nowożytności na podstawie źródeł prawnych. Co szczególnie ważne, Autorka objęła analizą nie tylko teksty normatywne (różne warianty językowe Zwierciadła saskiego, Weichbildu magdeburgskiego i oryli magdeburgskich, do tego zaś jako ważne źródło wiedzy o obowiązujących w Małopolsce normach wykorzystane zostały dzieła prawnicze, głównie Bartłomieja Groickiego), a także księgi sądowe (przede wszystkim akta Sądu Wyższego Prawa Niemieckiego na Zamku w Krakowie, pomocniczo zaś krakowskie księgi ławnicze), słusznie uznając, że tylko ich łączna analiza pozwolić może na odtworzenie rzeczywistej pozycji kobiety w szesnastowiecznych miastach Małopolski. Praca w zamyśle Autorki miała zatem łączyć nowy kwestionariusz badawczy, wypracowany w studiach nad historią kobiet, z klasyczną metodą opartą na szerokiej kwerendzie i wieloaspektowej analizie źródeł. Niejako na marginesie głównego wątku N. Ivanusa postanowiła dodatkowo zwracać uwagę na sprawy transferu, dostosowywania do miejscowych warunków oraz tłumaczenia tekstów prawa sasko-magdeburgskiego na objętym badaniami obszarze. Zreferowane tu cele oraz dodatkowo stan badań, zagadnienia teoretyczne oraz podstawa źródłowa zostały obszernie przedstawione we wstępie (s. 1-34).

Zasadniczą część pracy stanowią rozdziały „Sasko-magdeburgskie wytyczne” (*Sächsisch-magdeburgische Richtlinien*, s. 35-113) oraz „Stosowanie prawa” (*Umsetzung des Rechts*, s. 115-215), poświęcone odpowiednio pozycji prawnej kobiety *de iure* oraz *de facto*, co stanowi bardzo zręczny zabieg narracyjny oraz badawczy; szkoda jednak, że struktura wnętrza rozdziałów nie jest porównywalna. W pierwszym z nich N. Ivanusa omawia kolejno składniki majątku kobiety (*paternalia* i *maternalia*, geradę, posag – określane tu konsekwentnie jako „posąg”), instytucje prawne służące zabezpieczeniu bytu wdowy (wiano, opatrzenie, dożywocie; w tym podrozdziale umieszczono także krótki ekskurs dotyczący sytuacji kobiety po unieważnieniu małżeństwa), wreszcie podejmuje kwestię zakresu ojcowskiej i męzowskiej władzy nad mieszczankami oraz pozycji prawnej wdowy. Zawarte tu rozważania oparte są zasadniczo na analizie łacińskich tłumaczeń Mikołaja Jaskiera oraz komentarzy Bartłomieja Groickiego i mają przede wszystkim na celu zebranie i uporządkowanie ich informacji o omawianych instytucjach prawa sasko-magdeburgskiego oraz stworzenie ich klarownego obrazu. Dla polskiego czytelnika szczególnie cenne wydają się uwagi porównujące rozumienie tak samo określanych instytucji w Małopolsce oraz na terenach Rzeszy (np. w odniesieniu do Morgengabe czy wiana). Niestety w wywodzie natrafić można też na błędy rzeczowe, jakim niewątpliwie jest utożsamienie dożywocia i opatrzenia (s. 75: „Eine weitere Kategorie der Sondergüter der Frau war das *opatrzenie*, auch »provisio vitae« bzw. »dożywocie« genannt”), co prowadzi do błędnego omówienia dotyczących ich regulacji (cały podrozdział na s. 75-79). Z warsztatowego punktu widzenia zaskakuje natomiast przywoływanie badanych tekstów prawnych i prawniczych w ścisłej transliteracji, z oddaniem wszystkich cech graficznych wykorzystanych w pracy starych druków (interpunkcja, a często jej brak, zastosowanie wielkich liter, ligatury „&”, znaki akcentów nad samogłoskami, w tekstach łacińskich także rozwiązywanie najbłahszych skrótów w nawiasach kwadratowych). Rezygnacja ze standaryzacji tekstu przede wszystkim utrudnia lekturę, a ponadto wskazuje na brak refleksji nad historyczno-edytorską stroną pracy (co wydaje się ważne szczególnie w dysertacji, która

posługuje się licznymi i obszernymi cytatami ze źródeł). Nie wiadomo też, dlaczego Autorka nie korzystała (choć wymieniła je w bibliografii) z wydań dzieł Groickiego (Biblioteka Dawnych Polskich Pisarzy-Prawników, t. I-IV, red. K. Koranyi, Warszawa 1953-1958).

Drugi z kluczowych dla pracy rozdziałów przynosi próbę ustalenia, czy przedstawione wcześniej normy były w pełni realizowane w praktyce prawnej. W tym celu N. Ivanusa poddała analizie (badanie oparte jest tu w zasadzie na studiach przypadków, a nie na analizie ilościowej) sprawy sądowe odnoszące się do ojcowskiej i męzowskiej opieki nad panną i mężatką, możliwości samodzielnego działania kobiety przed sądem (ściślej, nieformalnej praktyki ustanawiania zastępcy sądowego bez zgody męskiego opiekuna), zakresu opieki wdowy nad małoletnimi dziećmi, konfliktów spadkobierców z wdowami o geradę, wiano czy o realizację zapisów testamentowych. Dopełnienie rozdziału stanowi omówienie regulacji prawnych (i sposobów ich obchodzenia) dotyczących działalności zarobkowej kobiet (w handlu, rzemiośle i przy transakcjach kredytowych). Oczywiście zaletą rozdziału jest jego silne oparcie na rękopiśmiennych źródłach, wytworzonych przede wszystkim przez Sąd Wyższy Prawa Niemieckiego na Zamku w Krakowie oraz tamtejszą ławę miejską. I tu jednak zapiski cytowane są w transliteracji; warto przy okazji nadmienić, że noty polsko- i łacińskojęzyczne są tłumaczone w przypisach na niemiecki. W nielicznych sytuacjach analiza staropolskich wpisów sądowych sprawia Autorce pewne problemy – dzieje się tak na przykład na s. 131-132 przy omawianiu testamentu Felicji wdowy po Macieju złotniku krakowskim, w którym ustanowiła ona jednym z opiekunów swoich dzieci Jana syna kowala „swaka swego”; N. Ivanusa objaśnia błędnie, że Jan był „swatem” Felicji i jej zmarłego małżonka (nie wiedząc, że swak to mąż siostry).

Ostatni rozdział pracy (s. 217-231) poświęcony jest syntezie i interpretacji uzyskanych wyników. Autorka zwraca uwagę m.in. na fakt powstania w miastach małopolskich wyjątkowego systemu prawnego, w którym sasko-magdeburgska podstawa została przekształcona przez tłumaczenia, komentarze oraz narastające miejscowe zwyczaje. Godny zauważenia jest istotny rozdział między brzemieniem norm (wyraźnie stygmatyzujących kobiety i dotkliwie ograniczających ich zdolność do czynności prawnych) a praktyką życia codziennego, dopuszczającą warunkowy udział kobiet w postępowaniach sądowych i w życiu gospodarczym oraz wytwarzającą dodatkowe instytucje służące zabezpieczeniu bytu wdowy (*mutua resignacio*, zapis oprawy). N. Ivanusa dostrzega przy tym (s. 228-231), że ówczesne mieszcanki stosowały dwie diametralnie różne postawy wobec obowiązujących przepisów prawnych i społecznych wyobrażeń. Pierwsza taktyka była oportunistyczna – w analizowanych sprawach sądowych Autorka dostrzegła przypadki, gdy uczestniczki postępowań powoływały się na stereotypową kobiecą słabość i nieroztropność, jeżeli tylko pozwalało to uniknąć skutków niekorzystnego oświadczenia woli czy długów spadkowych. Z drugiej strony N. Ivanusa dostrzega taktykę odwrotną, mającą na celu obejście norm prawnych znanych tekstów prawa niemieckiego. Przykładami takich działań miało być m.in. wspomniane ustanawianie zastępcy sądowego bez zgody opiekuna prawnego czy powoływanie się przed Sądem Wyższym Prawa Niemieckiego na Zamku w Krakowie na małopolskie zwyczaje prawne, jeżeli były one korzystniejsze dla wnioskodawczyni (np. wywodzący się z ziem ruskich zwyczaj uprawniający wdowę do udziału w trzeciej części spadku po mężu).

Dopełnienie pracy stanowią streszczenie w języku angielskim (s. 233-237), wielojęzyczna bibliografia (s. 269-302) oraz indeksy: geograficzny (s. 303-304), osobowy (s. 305-310) i rzeczowy (s. 311-312). W bibliografii należy zwrócić uwagę na drobne błędy w opisach bibliograficznych: na s. 274 jako autor Obrony wdów i sierot zamiast Groickiego wskazany jest Joost de Damhoudere, z kolei redaktorem książki jubileuszowej Andrzeja Wyrobisza pt. Miasto, region, społeczeństwo (red. E. Dubas-Urwanowicz i J. Urwanowicz, Białystok 1992) ma być sam A. Wyrobisz. Błędy są też w indeksach (zamek Tęczyn umieszczony jest pod literą Ch jako „Chanczyn”, a imiona własne nie zostały w żaden sposób znormalizowane, obok siebie występują zatem Jan, Ioannes, Joannes czy Joannis). Szerszego omówienia wymagają jeszcze umieszczone na s. 239-265 dodatki, na które składają się przedrukowane z wcześniejszych prac, częściowo w złej jakości, mapy (s. 239-242), zestaw czarno-białych ilustracji z reprodukcjami materiałów archiwalnych i scen z Kodeksu Behema (s. 243-247), wykres obrazujący liczbę

spraw sądowych toczonych przed Sądem Wyższym Prawa Niemieckiego na Zamku w Krakowie w ogóle oraz z udziałem kobiet (s. 257; niestety błąd w legendzie sugeruje, że liczba spraw „kobięcych” znacząco przekracza sumę ogólną), edycja obszernego testamentu wspomnianej Felicji wdowy po Macieju złotniku z 1545 r. spisane w języku polskim (s. 258-265; oryginał: Archiwum Narodowe w Krakowie, Akta miasta Krakowa, sygn. 773, s. 23-31; skany mikrofilmu księgi dostępne są na portalu: <szukajwarchiwach.pl>) wraz z parafrazą na niemiecki, przy czym postanowienia testamentu oddane są w porządkującej go tabeli (s. 248-256). Odnośnie do wydania tego tekstu ponownie przychodzi wskazać na brak refleksji edytorskiej, Autorka nie powołała się bowiem na żadną instrukcję wydawniczą (po skolacjonowaniu tekstu wydaje się, że zamierzeniem było dokonanie transliteracji). Tekst odczytany został zasadniczo poprawnie, odnotować jednak trzeba brak konsekwencji w oddawaniu liter *u* i *v*, *c* i *k* oraz dyftongów, brak rozwiązywania dat (w odniesieniu do datacji *feria secunda post dominicam Letare anno 1545* [16 III 1545] Autorka zadawała się podaniem w przypisie, że wspomniana niedziela przypada „zazwyczaj” w marcu – s. 259) oraz przekształcenie „pana Jendrzeia” w „pana Jandczeim” (s. 265). Kolejne problemy przynosi wspomniane quasi-tłumaczenie testamentu na język niemiecki (pamiętać należy oczywiście o trudności tego zadania): np. staropolska „forsthathowa schubka” została uznana przez N. Ivanusę za rodzaj zimowego futra (s. 248; w przyp. 3 Autorka kuriozalnie wyjaśnia, że słowo „forsthathowa” wskazuje na związek z mrozem [niem. Frost], podczas gdy niewątpliwie mowa tu o forsztacie, czyli rodzaju sukna – por. I. Turnau, Słownik ubiorów: tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w., Warszawa 1999, s. 57). Wobec tych problemów decyzja o dołączeniu do książki edycji staropolskiego testamentu wydaje się niefortunna. Być może lepszym pomysłem byłoby jego wydanie w polskim czasopiśmie naukowym, gdzie z pomocą redakcji udałoby się go dopracować.

Omawiana książka jest niewątpliwie pozycją wartościową i godną uwagi. Odnacza się świeżością spojrzenia, nowatorskim kwestionariuszem badawczym oraz trafnie dobraną metodą pracy. Ze względu jednak na dostrzeżone błędy w rozumieniu źródeł oraz braki warsztatowe ustalenia pracy należy traktować z pewną dozą ostrożności.

Adam Kozak (Poznań)

REX REXHEUSER, Juden im öffentlichen Raum einer christlichen Stadt. Posen im 16.-18. Jahrhundert (Deutsches Historisches Institut Warschau, Quellen und Studien, Bd. 33), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2017, ss. 132.

Rex Rexheuser, znany badacz historii krajów Europy Środkowej i Wschodniej, organizator i pierwszy dyrektor Niemieckiego Instytutu Historycznego w Warszawie (1993-1998), zasłużony dla pojednania polsko-niemieckiego, kawaler Orderu Zasługi RP, zajął się tym razem problematyką nowożytnych losów Żydów polskich. Zagadnienie funkcjonowania gminy żydowskiej w społecznym otoczeniu chrześcijańskiego miasta oraz stosunków chrześcijańsko-żydowskich jest na pewno niezwykle intrygujące. W książce brak niestety wstępu, który zarysowałby koncepcję pracy. Charakter wprowadzający ma rozdział I (Separacja *versus* opieka, s. 7-12), w których nakreślone zostały najogólniej sprzeczne, anti- i prożydowskie, tendencje myśli chrześcijańskiej w średniowieczu i wczesnych czasach nowożytnych. Autor deklaruje (s. 11) potrzebę odejścia od skupiania uwagi na sprzecznościach ekonomicznych między Żydami a chrześcijańskim otoczeniem na rzecz poszukiwania powiązań tych konfliktów z nauką Kościoła i polityką państwa – i to ma być myśl przewodnia książki. Rozdział II poświęcony zatem został wykształceniu się restrykcyjnych norm kościelnych, zwłaszcza w Polsce – z podziałem na średniowiecze (s. 13-21) i nowożytność (s. 22-31). Właściwy trzon pracy stanowi rozdział III, najobszerniejszy. Dotyczy konfrontacji restrykcyjnych norm z praktyką życia społecznego. Najpierw przedstawione zostały krótko uwarunkowania nierespektowania tych norm (s. 33-40), po czym szeroko zostały rozpatrzone ich „pośrednie oddziaływanie”; omówione tu zostały: „samoseparowanie”